

A ROKONNYELVEKRŐL ÉS DIALECTUSOKRÓL.

Úgy a rokonnyelvek, mint a dialectusok összetartozását a nyelvi belalak és nyelvanyag közössége tünteti fel. A közös belalakok az alakképzés közös rendszerét jelentik. Egy anyagból vett rag és képző, mely a rokonnyelvek belalakját kifejezi, közös külalak; a közös külalak nem az anyag azonegységéből áll, hanem az alak sajátosságos értelményéből. E közös értelményt különbözőleg lehet kifejezni, se azért nem mindég felel meg közös külalak a közös belalaknak. Lássunk erre példát. A görög melléknév comparatiója kétféleképp történik, u. m. 1) *τερο, τατο* 2) *ιωρ, ιωτος (ιωτο-ς)* végzés által. Az utóbbi ragok az epikai dialectusban elég gyakoriak, Homer kedveli őket. Ezen kétféle comparatio már a szanszkritban előfordúl, ott is az utóbbi az előbbinél ritkább. E kétféle comp. a szanszkritban 1) tara (nőnem tarâ), tama (n. n. tamâ), 2) îyas, îyâns és is'î'a. A comp. e két ragozásánál azt vesszük észre, hogy a gradus superlativus a gr. comp.-ból származott, a tama és is'î'a' ragok a comparativus jelét és egy leszármaztató suffixumot tartalmaznak, tama tara-ma-ból lett. A görög *τα-το-ς* superlativust nem ma, hanem ta rag származtatta a gradus comparativustól, ez azonban ép oly kevésbé zavarja meg a belső alak közösségét, mint meg nem zavarja a kétféle comparatio. Mind kettő fogalmi növedéket jelentő inflexio, melynek gradus superlativusa gradus comparativusából származott, s mely a melléknévet semleges nemű szavá lenni nem engedte. Az inflexio ezen ragjai nem jelvesek, hanem saját és önálló értelménnyel bírnak. Tara Bopp szerint a tar gyökből jön („transgredi,“ „átmenni.“) A rokonnyelvek és dialectusok választhatk a kétféle ragozás közt ¹⁾, sőt még a leszármaztató ragok közt is ²⁾, az egyikből

¹⁾ Így tettek a germán nyelvek, választották az utóbbi szanszkrit comparatiót. — ²⁾ Így látjuk a görög superlativusban.

a comparativusra, a másikból a superlativusra választhatnak ragot³⁾, s mind ez nem zavarta meg a belalak közösségét. Mit láttunk eddig? Azt láttuk, hogy a dialectusok és rokonnyelvek közös joga, belalakraik kifejezésére különböző eszközökhöz nyúlni. Azt láttuk, hogy nem mindég felel meg közös külalak a közös belalagnak. Valamely nyelvcsalád belalakját úgy értjük meg igazán, ha egy más nyelvcsalád megfelelő belalakjával összehasonlítjuk. A sémi comparatio eléggé különbözik az indogermanokétól, lássuk, miben áll e különbség. A gradus comp. és superlativus az arab nyelvben **أَفْعَلٌ** (af'alu) alakban jelenik meg; ez a két gradus közös alakja, itt nincs a gradus comparativusból alaki fejlődés a gradus superlativusra, s e két fokot csupán csak a szószerkezet módja választja el egymástól. A superlativus a „status constructus“ (genitivus) szerkezetében jön elő (p. o. 'alamu l'falásifati „a legbölcsebb“), míg „min“ praepositio az, mi a gradus comparativust a vele összehasonlított tárgy vagy személy felé helyezi, p. o. hua 'afdalu minni „ő nálam kitünőbb.“ A gradus comparativus és sup. alakját nem külön, önálló léttel bíró rag jelenti, hanem egy jelves értelmű betű, az elif, mely a melléknév elé jön. Az ezen alakba helyezett melléknév rideg neutrummá válik, mely a nemek és számok megjelölését kizárja; chairu lbarijjati ép úgy lehet a legjobb férfi, mint a legjobb asszony, egyformán tehet egy vagy több férfit vagy asszonyt. Az éjszaksémi nyelvekben a comparatio nem bír külön alakkal, egyedül a szószerkezet különbözteti meg az egyik gradust a másiktól. A különböző belalakok választják el egymástól a különböző nyelvcsaládokat, s egyedül a gyökközösség s a közös emberi észjárás képzi a nyelvcsaládokat egyesítő köteléket.

A különböző nyelvcsaládokhoz tartozó rokonnyelvek egymással való rokonsági foka nem egyenlő. A nyelvképzés körében három nagy korszak tünt fel, ú. m. a gyökkorszak, az agglutinatio és flexio korszaka. E három nagy fejlődési korszak nincs határozottan körülírva, sőt inkább érintkeznek egymással. Más a rokonnyelvek rokonsági foka az elsőben, mint a másodikban vagy a harmadikban. Míg a gyökkorszakon túl nem haladott nyelv szavainak viszonyait önálló szavak jelentik, s az agglutináló nyelvek még darabos, a belalak köszörűjén meg nem csiszolt ragokhoz nyúl-

³⁾ Ez történt a római nyelvben.

nak, addig az inflexio korszakát elért nyelv szótöveit ragjaival művészileg összeforrasztotta. Ott a hol a fogalom viszonyainak megjelelésére önálló szavakat használnak, mint a hogy ez a gyökkorszakban történik, a kifejezés még nem bír állékonyssággal. Az agglutináló nyelvek ragjait szoros kapocs nem kötvén a szóhoz, az alakok anyaga még nem lehet oly állékony, milyen az inflexio ragozása. Ebből az következik, hogy a hajtogató nyelvek közti rokonság sokkal közelebbi, mint a ragozóké, s hogy a gyökkorszakon át nem haladott nyelvek származhatnak el legkönnyebben egymástól. Lássunk erre példát. A chinai többesszámot „sokaság“, „halmaz“, „csoport“, „osztály“-t jelentő szók képzik. A dialectusok ennyiféle kifejezésből választhatnak, az egyik dialectus a sokaságot, a másik a csoportot vagy osztályt jelentő szót választhatja többese kifejezésére. Mily távolinak látszik a rokonság e különböző eszközöket megragadó dialectusok közt! A cochinchinai nyelvben a többesben gondolt szót „fo“ szócska előzi meg, e szócska értelme „sok“, „számos“; ezen fo a chinaiban többesszámot soha se képez. Nung „különböző“ is többest képez a cochinchinaiban, e szó se fordul elő a chinai nyelvben. A chinai és cochinchinai szerencsére még bír egy pár a többesszámot kifejező közös szóval, ilyen choung, kak. Így van ez az igénél is; más a cochinchinai, más a chinai nyelvben az indicativus praesens első személye, s ezen első személy se itt se ott nem névmás, hanem egy „szolgát“ jelentő szó. A múltat úgy a chinaiban mint a cochinchinaiban egy a névmás és ige közé helyezett „már“ értelemmel bíró szócska jelenti, csak hogy ez nem ugyanazon szó e két dialectusban. Az agglutináló nyelvek többese se egyforma, a magyarban *l* betű, a török-tatár nyelvben *lar*, *ler* *) szótag képzik a többest. Mily másképp van ez a hajtogató nyelvek körében! A szanszkritban s a vele rokon nyelvekben az esetjel megválasztása, vagy elváltozása jelenti a többest, p. o. *b'yam*, *b'yám* és *b'yas*. A sémi kültöbbest a nominativus magánhangzójának megnyújtása képzik. Ezen nyelvekben a flexio állékony, s a belalak kifejezése nem lehet oly sokféle, mint ott, a hol a ragok tág köteléke könnyen felbontható. Ebből az következik, hogy a rokonnyelvek és dialectusok köteléke tágabb vagy szorosabb lehet, hogy az, a mi a gyökkorszakon túl nem haladott nyelvek körében dia-

*) A mongol többesszám ragja : *nar*, *ner*.

lectusnak mondatik, a hajtogató nyelvek két családjában rokonnyelvnek beillik. A rokonnyelvek és dialectusok még egy más oknál fogva is válhatnak idegen képet, s ez a messze elszármazás, a különböző éghajlatok alatt való lakás, a hosszú ideig tartó vándorélet. A cigány nyelv az ind dialectusokhoz tartozik, és még is mily különböző a többi ind dialectustól! Pott lángesze hozott világságot és rendet e nyelvi zürzavarba. A dialectusokra nézve még az egymás közti érintkezés vagy nem érintkezhetés is fontos körülmény. Végül még az idő kérdését említem meg; az se lehet közömbös, hogy mikor kezdődött a széjjelmenés.

A rokonnyelvek és dialectusok rokonsági foka a nyelvcsaládok keretén belül meghatározandó, s még itt is, mint várni lehet, különböző, s e különbözőség a haladó idővel mind nagyobb-nagyobb arányt ölt. A jelenlegi román nyelveknek a régiségben itáliai dialectusok felelnek meg, az itáliai legiók dialectusai. A nyelv összekötő és elemező korszakában egyaránt különböző eszközök-höz nyúlhat belalakjai kifejezésére. A synthesis elmosódott képe az analysis büv-tükrében újlag feltűnt. Vegyük elő a comparatiót, az olasz azt mondja: „l' uno es piu docto dell altro“, a spanyol ugyanezt így mondaná: „el uno es mas docto del otro.“ Így osztott el a latin nyelv „plus“ és „magis“ két igehatározója. A synthesis ezen osztály újítása, a növekedő alakromlás, az alakok iránt fogyó érzékenység, s mind az, mi ebből folyt, nagyra növelték azon ürt, mely a kezdetleges itáliai dialectusokat egymástól elválasztotta.

Mi választja el egymástól a rokon nyelveket? A közös gyök, szó vagy szótó ilyen vagy olyan ráillesztése a megnevezendő fogalmakra, a hanganyag sajtászerű elváltozása, a külalakok sajtásága, kisebb-nagyobb alakromlás, a képzők és ragok megválasztása, némely a rokonnyelvek egyikében vagy másikában támadt új alak. Mi választja el a dialectusokat egymástól? A szó értelmének módosulása, szótári archaismus, némely régi szó, mely a múlt időkből az újkorig megmaradt, kisebb-nagyobb hangromlás, a hanganyag sajtászerű elváltozása (p. o. a spanyolban a latin *f* betű *h* betűre való elváltozása), a külalakok sajtásága, kisebb-nagyobb alakromlás, az alakokról való öntudat kisebb-nagyobb meggyengülése (p. o. a kiveszett vagy ritkává lett alakok más létező

alakokkal való pótlása). Ezen szótári, hang- és alaktani különbségekhez még a mondattaniak is hozzásorozandók, p. o. a szórend, idiotismusok. Úgy a rokonyelvek, mint a dialectusok e tekintetben is különbözhetnek egymástól. A rokonyelv és dialectus egymáshoz viszonyát sikeresen kimutatni csak úgy lehet, ha előadásunkat nem általánosságokkal, hanem részletezve kezdjük. A rokonyelvek egymáshoz rokonsága igen közlelől való lehet, mint p. o. a sémi nyelveké, míg a dialectusok messze elszármazhattak egymástól, mint p. o. a cigány nyelv a többi ind dialectustól. A három görög dialectus igen közeli rokonságban áll egymáshoz, míg a chinai nyelv dialectusai messze eltávoztak egymástól. A rokonyelveket és dialectusaikat egymás mellé helyezvén, a különbséget fokozatosnak fogjuk látni. Úgy a szótárban, mint a nyelvatanban azt fogjuk látni, hogy a rokonyelvek különbsége dialectusaik különbségének felsőbb foka. Ezek szerint a különbség mindenek előtt mennyiségi, de azt kérdezzük, kizárólag az? Azon idő, melyben a rokonyelvek elváltak egymástól, igen régi idő, még ekkor az alkotó nyelvszellem egészen be nem végezte munkásságát. A rokonyelvek egyike vagy másika oly alakokat is bír felmutatni, melyek a többiben elő nem fordulnak, vagy legalább nem minden rokonyelvvél közösek. Lássunk erre példát az indo-german nyelvek köréből. A praeteritum a szanszkritban következő formákkal bír: imperfectum, aoristos s perfectum; ezen alakok a szanszkritban nem fejezik ki a múlt fogalmának azon fokozatát, melyet a görögben kifejeznek, valamennyi alak a görög imperfectum vagy aoristos értelmével bír. A görög perfectumnak alakilag megfelelő szanszkrit praeteritum leggyakrabban egyértelmű a görög aoristossal. Nincs a szanszkritnak oly ideje, mely a bevégzett cselekvést jelentené, és ha ezt ki akarja fejezni, legtöbbször szenvedő alakhoz nyúl. Egy a latin tus-nak megfelelő, a segédige jelenével vagy a nélkül használt részesülő helyettesíti a meg nem levő alakot. Mily máskép van ez a görögben! A görög formák a múlt fogalmának különböző módosulásait jelentik, s a görög nyelv e tekintetben érteményi gazdagságot fejtett ki. A plusquamperfectumnak még formája sincs meg a szanszkritban, és a hol ez mégis kifejezendő, két mód közt választ a nyelv, ú. m. vagy „után“ viszonyát jelentő gerundiumot használ, vagy egy „absolutus locativust“ léptet a mondatba, p. o. apakrântê nalê rágan damayantí . . . abud'ayta „miután

Nalas elment, ó király! (profecto Nalo) felébredt Damayanti.“ A zendben sincs plusquamperfectum. Ám de ezen alak megvan a görög és latin nyelvben, új fejlemény ez-Italia s Görögország talaján. A latinban a perfectum töve és a segédige imperfectumának összetételéből lett a plusquamperfectum alakja, fueram = fui + ram. A görög plusquamperfectum alakja augmentumtól megelőzött perfectum, p. o. ἐλελύκειν = ε̄ + λελύκειν (λε-λύ-κ-ει-ν). Az altai nyelvcsaládhoz fordúlva hasonló nyelvtüneményt veszünk észre. A török ige változó érteményei negyvenkilencz alakban fejezhetők ki, negyvenkilencz névimódot (infinitivus) ismerünk a török nyelvben. Mily gazdagság ez az altai igeképzés fejezetében! A török oly alakokat fejtett ki, melyeket a többi altai nyelv nem ismer. Térjünk át a sémi nyelvekhez, s bámolni fogjuk az arab nyelv alakközgazdagságát. Elativus előfordul az éjszaki sémi nyelvek körében is, de a comparativus és superlativus külön alakjával csak az arab nyelv bír, s ezen alak az új arabban még ott is eléjön, a hol az ó arabban közhasználatban nem volt. A régi خير helyett az új arab احسن, افضل, اطيب

alakokat használ; هو اشتر منك هو شر منك helyett هو اشتر منك az új arabul hangzó mondat. Mind ezekből azt látjuk, hogy a rokonnyelvekben az alakképzés forrása még folyvást buzog. Ebben látom a rokonnyelvek és dialectusok közti egyik minőségi különbséget: a rokon nyelvek dialectusaiban nincs több új alakképzés. Az a mi új alakképzésnek látszik, nem más, mint felelevenítése a réGINEK. A rokonnyelvek széjjelválásuk idejében megosztották az összes nyelvkincset, érezték, hogy mijök van, s mijök nincs, s a meg nem levőt új alakjaikban megszerezték. A rokonnyelvek képzése hosszú, igen hosszú időt kívánt, s e hosszú időben a még netalán érezhető szükség kipótolható volt. A rokonnyelvekben a teremtő nyelv-szellem munkás, s e munkásság végét érvén, az összegyűlt kincs elosztása s használata következik. A dialectusok képzése megszakadás nélkül foly az idők során át, míg a rokonnyelvek legszebb virágzásuk idejét még az ő hajdankorban érték el.

Azon változások, melyek az egy nyelvtörzshöz tartozó nyelveket a kezdet kezdetén érik, korrendi tekintetből két osztályba sorozhatók. Az első korszakban a központhoz közeli erő hozza egymáshoz közelebb a tájszólásokat, a vidékek, törzsek nyelveit, melyek az akkori élet merev elkülönzésében némileg magok is különváltak. Lassanké az beállott az érintkezés, a tágabb kör szűkebbre szo-

rúlt. Mind azokat, a kik egy nyelvet beszéltek, érdekek közössége kötötte egymáshoz, az eredeti dialectusok különösségei apadni kezdettek, habár egészen el nem enyésztek soha. Ezt nevezzük középpontartó korszaknak, mely egy azon idővel, melyben a népcsalád még eredeti hazáját lakta. Ezt követi a széjjelmenés, a gyarmatítás ideje, melyben, az előbbiekhöz hasonló s csak a fokozatra nézve különböző körülmények közt, a nyelvekben munkás középponttól futó erő a némileg elért egyformább kinézést megváltoztatta. A nomád életű népek vándorlása hosszú ideig tartott, s nyelveik elváltozása se lehetett rögtöni; végre megállapodnak, s itt kezdődik egy új tényező közreműködése, a második haza éghajlatát érttem. Így támadnak a rokonyelvek, melyeknek az előbbi időkben eredeti dialectusok felelnek meg. Ezen rokonyelvek csakhamar magok is dialectusokra válnak, melyeknek egyike vagy másika későbbi historiai fejlemények nyomán hegemoniát érhet el a többi felett, irodalmi nyelvvé válhatik.

E rajz felel meg legjobban a nyelv azon belső természetének, melyet egyéninek mondhatunk. A különböző völgyeket megszálló eredeti népesség mind annak, mi feltűnt (s mily figyelmes lehetett az eredeti ember!), tehát hegynek, melynek alakja különbözött a régibb völgyben látott hegytől, vagy a többi völgyben láthatótól, pataknak vagy folyamnak, melynek folyása különbözött attól, mit előbb látott, külön tulajdonító neveket adott. Később némely anyagi érdekközösség miatt, az ős vallás, némely talán soha egészen ki nem aludt összetartozás homályos érzetének befolyása alatt támadt valami nyelvi megállapodás, *transactio*, hogy úgy mondjam. Innét erednek a rokonyelvek, erednek tágabb vagy szűkebb összekötetésben álló dialectusoktól. A későbbi dialectusok a meghomályosult nyelvérzék idejével esnek össze, melyben már csak a meglévő szók vagy alakok értelmi, hanganyagi változása s a dialectusokat mind inkább s inkább hatalmába kerítő nyelvanalýsis a tényezők. A nyelvérzék elhomályosodása a nyelvképzés alkonyát jelenti, kezdetét még a rokonyelvek ős fészkeben vehette; így homályosodott el az assyr nyelvben az eset-ragozás. Maga az analysis is régibb, mint az új dialectusok, az esetragokat magyarázó viszonyyszók még a rokonyelvek keletkezésének idejéből valók. A szó értelme a legrégibb időktől fogva változékony volt, s maga a hangi romlás majdnem oly régi mint maga a hang. A hangi romlás alakromlást

okoz. Nem mondjuk azt, hogy ezen alakok rozszabb hangzásuak lennének a régiaknél, sőt jobb hangzásuak lehetnek; azt se mondjuk, hogy a fogalomnak némileg jobban reállló kifejezései ne volnának, melyek a fogalmat rövidebben s lehet határozottabban fejezik ki. Azonban másfelől el kell ismernünk, hogy hang- és alakromlással van dolgunk. Az új-syr cho „egy“ mi egyéb, mint az ó-syr chad alak elromlása. Az új-arab ta'á a régi arab تعالیٰ elromlása, pedig ezen új alak, a parancsoló mód rövidségét találóbban fejezi ki, mint a régi.

A rokonnyelvekből dialectusok, s a dialectusokból tájszólások váltak. Az irodalmi nyelv dialectusokból ered, egyfelől egyes dialectusok hegemoniájának hódol, másfelől a többi dialectusból is neveli gazdagságát. Dante mielőtt „Divina Commediaját“ megírta volna, egész Olaszországot beutazta, hogy a különböző vidékek tájszólásaiban az olasz népnyelv egész gazdagságát megismerhesse. Innét van, hogy maga az irodalmi nyelv se ment a tájszólások befolyásától. Titus Livius írómodorán meg lehetett ismerni a patavi-umi eredetet.

Végig tekintettünk a nyelvtörténet lapjain, s az eredeti dialectusokból kiindúlt nyelvet egész a legkésőbbi tájszólásokig kísértük. Láttuk, mint változik a szó értelme s alakja kezdettől fogva. Láttuk, mint választottak a rokonnyelvek az egyértelmű szók közül, mily szabadságban részesültek a külalakok megválasztása körül. Itt még egy pont nyomatékosan kiemelendő, s ez a származéki hangok vagy szótagok tana, mely az alaktan egyik részét képezi. A gyököknek és szótöveknek származéki hangok vagy szótagokkal való kibővülése kétféle meghatározást jelent, ú. m. 1) belsőt, 2) külsőt; az első a gyök értelmét általánosságából kiemeli, p. o. a szanszkritban dyu „világítani“, dyut (dyu-t) „fényleni;“ a második a határozottabb értelem módosulásait jelenti, p. o. dhâ-ka-sa „tok“ (θήκη). A leszármaztatás és ragozás abban különbözik, hogy míg az első a fogalom módosulásait jelenti, addig a másik viszonyait fejezi ki. Úgy a ragok, mint a származéki szótagok vagy hangok a gyökök névmási osztályából valók. Azon időben, melyben a rokonnyelvek elváltak egymástól, még a szóképzők és ragok iránti nyelvérzék oly eleven volt a rokonnyelveket teremtő nyelvszelvényben, hogy a meglevő képzők s ragok közt választhatott. Lásunk erre példát, s keressük fel a latin „caput“ rokon alakjait. A

szanszkritban kap-âla jelenti a fôt, görögül kef-ale, gothul houb-ith. Itt két különböző képzôt látunk, ú. m. 1) az âla, 2) az ut, it (ith) képzôt, a görög e szónál az elsôt, a latin a másikat választotta. Mit látunk a későbbi dialectusok körében? A macedoniai dialectus a *κεφαλή* helyett *κεβαλή* *κεβλή*, (*κεβλη*)-t mondott, az alak változást szenvedett, a nélkül, hogy új képző váltotta volna fel a régit. A rokonnyelvek a képzők közt szabadon választhatnak, míg a rokonnyelvek dialectusai csak akkor cserélik fel a régi képzôt újjal, mikor a régi alakjának rövidsége miatt értelmetlenné vált, ôket a szükség vezet oda, hová a rokonnyelvek szabadon érnek. Így áll a dolog a spanyol *cab-eza-val* „fő“; a spanyol dialectusra nézve a latin *caput* ut képzője értelmetlenné vált, nem érezte e szótag képző természetét, s kénytelenítve volt egy más, hosszabb képzőhöz nyúlni, ez esetben a latin *ita* többesszámhoz (*capita*), mely végzet a spanyolban *eza-vá* lett. Mily nagy a különbség a latin és germán ut, it s a spanyol *eza* képzők közt! az előbbi eredeti s szabadon választott képző, az utóbbi a többesszám képzővé vált ragja, melyhez szükségből nyúlt a spanyol nyelv. A dialectusok szeretik a hosszabb képzőket s a képzők megszorítását, a kisebbitô alakokat; e hajlamban igen különböző dialectusok egyeznek meg, p. o. a román nyelvek s a székely dialectus s tájszólásai, p. o. a háromszéki dialectus, mely túlon túl kicsinyít (*csinosocska* az a *leányocska* stb.) Míg a dialectusok a reájok nézve értelmetlenné vált képzőket és ragokat értelmesekkel váltják fel, addig a rokonnyelvek a reájok nézve még értelmetlenné nem vált képzők és ragok közt választanak. Ez a rokonnyelvek és dialectusok közti második minőségi különbség. Míg a dialectusok a meglevő alakokat újjakkal nem szaporíthatják, addig a rokonnyelvek új alakokat is teremthetnek, mint ezt a görög és latin *plusquamperfectumnál* láttuk. Ebben látom én a rokonnyelvek és dialectusok közti két minőségi különbséget.

Itt most azon kérdés támad, mi a rokonnyelvek keletkezésének oka, vagyis mi ok fejlesztette ôket? A fő ok abban rejlik, hogy mielőtt a nyelv a néptörzs közös birtoka lehetett volna, mielőtt az összes vagyon egy részét forgalomba hozhatta volna, a forgópénz értékét megállapíthatta volna: bekövetkezett a vagyonosztály, s úgy az eredeti dialectusok, mint a belölök támadt rokonnyelvek osztalékukat tették forgópénzzé. Ilyoténkép a nyelv nem

válhatott egységessé, már a kezdet kezdetén dialectusokra szakadt. Oly régi időkben, mint a minőkről itt emlékezünk, még nagyobb néptörzs nem maradhatott együtt, nem voltak még meg az együttmaradás azon kellékei, melyek idő múltával lehetővé tették az első államok keletkezését. Kísérjük a mindég nagyobb-nagyobb távolságokban széjjelmenő rokonnyelvek viszontagságait. A vidék, melyet valamely népség megszállott, reá kétféle irányban fog hatni, ú. m. 1) belsőleg, 2) külsőleg; az első befolyást élettaninak, a másikat szemléletinek nevezhetjük. Ezen befolyás egyenes arányban áll a régi és új vidék közti kisebb-nagyobb különbséggel; annál hathatóssabb, mentől nagyobb e különbség. Mit értünk az első befolyás alatt, melyet élettaninak nevezünk? Értjük a physikai geographia befolyását az emberre, a helyrajzi és éghajlati befolyást. A második befolyás alatt, melyet szemléletinek nevezünk, leginkább azon hatást értem, melyet a vidék szemlélete tesz az emberre. A természet nem csak képekből, hanem hangokból is áll, e hallható természetet is ide sorozzuk. Itt ismétljük, a mit már fentebb mondtunk. A különböző völgyeket megszálló népesség mind annak, mi éber figyelmét felköltötte, hegynek, pataknak, folyamnak, az új látmány befolyása alatt a régítől különböző tulajdonnevet adott. Azon nyelvtünemény, hogy a nomen appellativum eredeti nomen propriumtól származik, az új völgyekben megújult. Az, a minek első eredetét az idők homálya befedte, szemünk előtt újul meg. A nem neve valamely alája tartozó individuum legelső feltünésekor támadt, tehát azon individuum s nem nemének neve. Azonban ezen nomen proprium mindjárt appellativummá válhatott s vált is, mert általánost jelentett, azt a mi az egész nemre tartozik. Így vezetnek a láncszemek nomen propriumtól nomen propriumhoz. A mi az élettani befolyást illeti, élénken sajnáljuk, hogy ez még mind eddig kimerítő tanulmány tárgyát nem képezte. Magára a hangok kimondására is befoly a physikai geographia. A rokonnyelvek különböző kiejtését nem lehet egyedül a kimondás megkönnyítésének tulajdonítani. Ismerjük az indogerman hangváltozás törvényeit, de még mindig nem tudjuk, miért felel meg a szanszkrit tenuisnak az ó-németben media, a medianak aspirata, az aspiratanak tenuis. Ismeretes nyelvtény, hogy némely nép nem tud bizonyos hangokat kiejteni, így a khinai nem tudja az *r* betűt kimondani; honnét van ez? Talán az egyes nép, úgy mint az egyes ember, képtelen bizo-

nyos betűket kiejteni. Honnét van az, hogy némely nyelv saját hangokkal bír, melyek más nyelvekben elő se jönnek? Úgy hiszem, hogy ennek oka a climatologiai befolyásban rejlik. A rokonyelvek a belalakok megválasztásánál saját hajlamaikat követhették, s e fontos nyelvtényélnél az alakczélosság önleges felfogásától vezéreltettek. A szabad választás nem abban állott, hogy minden ok nélkül választottak, s a szabad akarat se abban, hogy szeszélyt követtek. A nyelvfejlődés három korszakán át lassan haladtak a nyelvek. A két felsőbb fejlődési fokon képzett nyelvek (tehát az agglutinálók és flexióval bírók) képzőik és ragjaik összetételében érezték, hogy mi a rag, és mi a képző; és bárha ezen alaki rész önálló értelme elhomályosodott, alaki működésének értelméről még nem feledkeztek meg a rokonyelvek. Ekkor tehát még választhattak, mert választani csak addig lehet, a míg a választandó tárgyak értékkel bírnak. Ezen gyök- és alakválasztás mellett még az új alakok megjegyzendők. A nyelvképző szellem elé tűzött cél egy egész teljes alkotás lévén, a mit az eredeti dialectusokban el nem ért a nyelv, azt a rokonyelvekben éri el. Ezt így hozza magával a nyelvfejlődés törvénye. Ez az a pont, melyben a rokonyelvek és későbbi dialectusok oly szemlátomást különböznek egymástól. Nem szembetünő-e az alakteremtés s az alakmegújulás közti különbség? Az ó-italiai plusquamperfectum s az olasz io ho, io aveva, ebbi amato nem szemlátomást különböznek-e? Az első oly anyagok összetétele, melyek előbb külön voltak, a másik egy már meglevő alak enyészeteiből támadt új élet.

Lássuk azon okokat, melyek a későbbi dialectusok képzését eredményezték. Itt az előbbiekhöz hasonló okokra találunk. Nem egyedül a geographiai távolság s a különböző éghajlat, hanem a tájrajzi viszonyok is képesek a nyelvet vidékek szerint megváltoztatni, egyformaságát megzavarni. Az előbbi okok nagyobb, az utóbbi kisebb változást eredményez. Innét származik a rokonyelvek és dialectusok közt való mennyiségi különbség. A minőségi különbséget már fentebb említettük. Még a rokonyelvek fejlődésében láttuk, mint múlik bizonyos alakok iránt a nyelvérzék, s ez elmúló nyelvérzékben kerestük az első alakromlás magvát. A latin nyelvben a genitivus helyét a locativus foglalta el, míg a zendben a locativusét a genitivus. Ezen alakromlás a régi nyelvek dialectusaiban folytonos előmenetelt mutat, s még mai napig se szűnt

meg. A német nyelvben a régi erős igealakok (starke Verbalform) mind több-több helyt engednek az újabb, gyenge igealakok terjedő árájának. A dialectusok megint dialectusokra válnak, és ez így folytatódik. A magyar nép tájrajzi viszonyai a dialectus képzésre kedvezőtlenek. Nem hogy a dialectusok szaporodtak volna, de még a létezettek is enyészetnek indultak. A székelyföld sajátos tájrajzi viszonyainál fogva kedvezett a tájszólások képzésének, s kivélt képez az előbb elmondott megjegyzés alól. A népnyelv irodalmivá válván, idő múltával a nép nyelvén élő dialectusoktól különbözővé válik, így történt ez az olasz „vulgare illustre“-vel, Dante nyelvével.

GR. KUUN GÉZA.

SAJTÓHIBÁK.

A Ny. K. hatodik kötetének harmadik füzetében megjelent „Cyprus szigetének phoeniciai felírásai“ című értekezésében, a 368. l. 20-ik sorában **נת** helyett **נח** kiigazítandó.

A Ny. K. hetedik kötetének első füzetében megjelent „a sémi névszó számviszonyai“ című értekezésében eléjövő jelentékenyebb sajtóhibák kiigazítása.

A 66-ik l. 15-ik sorában **خَفِّفْ** helyett **خَفِّفُ** olvasandó.

A 70-ik l. 6-ik sorában — alúlról felfelé számítva — **كل** helyett **كد** kiigazítandó.

A 72-ik l. 21-ik sorában **خَمَامَةٌ** helyett **خَمَامَةٌ** olvasandó.

A 73-ik l. 1-ső sorában **שׁוֹשְׁבֵי** helyett **שׁוֹשְׁבֵי** olvasandó.

A 73-ik l. 16-ik sorában **מִיָּד** helyett **מִיָּד** kiigazítandó.

A 87-ik l. 8-ik sorában **יִי** helyett **יִי** kiigazítandó.

A 98-ik l. 6-ik sorában **فُعُولَةٌ** helyett **فُعُولَةٌ** kiigazítandó.

A 108-ik l. 4-ik sorában — alúlról felfelé számítva — **âu** helyett **ân** kijavítandó.

A 109-ik l. 4-ik sorában **קודעת** helyett **קודעת** olvasandó.

A 111-ik l. 18-ik sorában **المنعري** helyett **المنعري** kijavítandó.

A 113-ik l. 13-ik sorában — alúlról felfelé számítva — **فتوحات** helyett **فتوحات** olvasandó.

A 116-ik l. 16-ik sorában **קודעת** helyett **קודעת** kiigazítandó.

A 118-ik l. 3-ik sorában — alúlról felfelé számítva — **סודר** helyett **סודר** kijavítandó.

GR. K. G.